

Любомир ДУТКО

доктор філософії (історія), незалежний дослідник, м. Львів, Україна
e-mail: lyubomyr.dutko@gmail.com

This is an open access article
under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

кандидат історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв, м. Київ, Україна
e-mail: nakonechniy.ua@gmail.com

Ольга ВЛАДИГА

кандидатка історичних наук, викладачка історії Львівського вищого
професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва, м. Львів, Україна
e-mail: olhavladyha@gmail.com

Рецепція рецензійної спадщини Михайла Грушевського у сучасній українській історіографії

Анотація. Мета дослідження полягає у всебічній реконструкції процесу осмислення критико-бібліографічної спадщини М. Грушевського у сучасній українській історіографії. **Методологія дослідження** передбачає використання принципів об'єктивності, історизму і системності, а також властивих для історіографічного дослідження загальнонаукових і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна статті** полягає у дослідженні малознаної проблеми рецепції критико-бібліографічного доробку М. Грушевського в українській соціогуманітаристиці 1990-х – першої чверті 2020-х рр. **У підсумку** відзначено, що в сучасному грушевськознавстві рецензійна спадщина автора «Історії України-Руси» стала об'єктом самостійного всебічного історіографічного аналізу. Цьому сприяла реалізація проекту академічного видання творів М. Грушевського у 50-ти томах, де для критико-бібліографічних публікацій було відведено окрему серію. Це підштовхнуло дослідників до всебічного контекстуального осмислення феномену Грушевського-рецензента. У підсумку постала низка ґрунтовних студій авторства Л. Зашкільняка, В. Тельвака, І. Гирича, В. Маслійчука, О. Юркової, М. Капралю, А. Фелонюка й ін., які були виконані здебільшого за хронологічним критерієм творчості вченого. Призупинення реалізації академічного видання визначає першочергові перспективи подальшого дослідження критико-бібліографічної спадщини М. Грушевського. Першочергово мовиться про з'ясування особливостей його рецензійної праці протягом 1915–1934 рр., пошук невідомих і неопублікованих текстів, виявлення мотивації звернення вченого до тих чи інших праць у розрізі тогочасного епістолярію, щоденників, спогадів тощо. Все це має наблизити нас до підготовки монографічного дослідження про Грушевського-рецензента, щодо потреби якого неодноразово згадувалося в історіографії останніх десятиліть.

Ключові слова: М. Грушевський, рецензійна спадщина, полеміка, сучасна українська історіографія, рецепція.

Liubomyr DUTKO

PhD (History), independent researcher, Lviv, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6576-8287>, e-mail: lyubomyr.dutko@gmail.com

Volodymyr NAKONECHNYI

PhD (History), Professor of the Department of International Relationships, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>, e-mail: nakonechniy.ua@gmail.com

Olha VLADYHA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Lviv Professional College of Computer Technologies and Building, Lviv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5444-7164>, e-mail: olhavladyha@gmail.com

RECEPTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY'S REVIEW HERITAGE IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. The purpose of the study is to comprehensively reconstruct the process of understanding the critical and bibliographic heritage of M. Hrushevsky in modern Ukrainian historiography. The research methodology involves the use of the principles of objectivity, historicism, and systematicity, as well as general scientific and special-historical methods typical for historiographical research. The scientific novelty of the article lies in the study of the little-known problem of the reception of M. Hrushevsky's critical and bibliographic work in Ukrainian socio-humanitarian studies of the 1990s – the first quarter of the 2020s. As a result, in modern Hrushevsky studies, the review heritage of the author of "History of

Ukraine-Rus” has become the object of independent comprehensive historiographic analysis. This was facilitated by the implementation of the project of the academic edition of the works of M. Hrushevsky in 50 volumes, where a separate series was allocated for critical and bibliographic publications. This prompted researchers to conduct a comprehensive contextual understanding of the phenomenon of Hrushevsky as a reviewer. As a result, a number of thorough studies by L. Zashkilnyak, V. Telvak, I. Hyrych, V. Maslychuk, O. Yurkova, M. Kapral, A. Felonyuk, etc. appeared, which were carried out mostly according to the chronological criterion of the scientist’s work. The suspension of the implementation of the academic edition determines the primary prospects for further research into the critical and bibliographic heritage of M. Hrushevsky. The first priority is to clarify the features of his review work during 1915–1934, search for unknown and unpublished texts, reveal the motivation of the scientist’s appeal to certain works in the context of the contemporary epistolary, diaries, memoirs, etc. All this should bring us closer to preparing a monographic study about Hrushevsky-reviewer, the need for which has been repeatedly mentioned in the historiography of recent decades.

Keywords: *M. Hrushevsky, review heritage, polemics, modern Ukrainian historiography, reception.*

Постановка проблеми. Злам 1980–90-х рр. був позначений в Україні стрімким поверненням національної історіографічної спадщини. Таку ситуацію зумовив суспільний запит на пізнання рідного минулого, не спотвореного комуністичною пропагандою. Відтак почалося масове перевидання знакових текстів класиків української соціогуманітаристики, серед яких особливо популярними виявилися різножанрові праці Михайла Грушевського. В перші роки незалежності виходили його знані гранд-наративи та запитані широким загалом науково-популярні студії, що зумовило повернення спеціалізованих текстів автора «Історії України-Руси» (ІУР), а серед них і його рецензійної спадщини. В короткому часі історіографи встановили, що критико-бібліографічні студії М. Грушевського – це не тільки наймасштабніша складова його творчого доробку, але й унікальна творча лабораторія, яка уможлиблює послідовну реконструкцію методологічного інструментарію й історіософських візій [1, с. 74–99; 2, с. 68–93]. Наслідком такого постійно зростаючого дослідницького інтересу до феномену Грушевського-рецензента стала поява чималої кількості різнопланових аналітичних і синтетичних опрацювань. Кількісна значущість, стилістична багатожанровість і дискурсивна своєрідність цих текстів актуалізують проблему їхнього підсумування для визначення консенсусних, дискусійних та перспективних аспектів грушевськознавства.

Мета дослідження полягає у реконструкції процесу осмислення критико-бібліографічної спадщини М. Грушевського у сучасній українській історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на тривалий досліджуваний період 1990-х – початку 2020-х рр., протягом якого відбувається осмислення різнопланової спадщини автора ІУР, на сьогодні чимало написано стосовно головних тенденцій новітнього етапу грушевськознавства [3–5]. Хоча в аспекті з’ясування особливостей новітніх опрацювань доробку М. Грушевського як рецензента, здебільшого, маємо лише стислі бібліографічні огляди як складові елементи історіографічних студій. При цьому найбільш змістовно сучасний аналіз критико-бібліографічної грушевськіани присутній у розвідках останніх років. Особливо повні на сьогодні узагальнення сучасної грушевськіани, втім і її аспекту, сфокусованого на рецептивній складовій спадщини Великого Українця, належать В. Тельваку [6–10] та Н. Романцовій [11, с. 279–300]. У ґрунтовних студіях згадані дослідники послідовно відтворили понад столітній вітчизняний грушевськознавчий дискурс, чимало уваги присвятивши і сучасному його періоду. Однак у працях цих та інших авторів відсутній комплексний аналіз досліджуваного питання, як і не зауважені студії останнього десятиліття. Ця обставина й зумовила актуальність обраної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Рецензії М. Грушевського – кількісно найбільша складова його наукової спадщини. Попри цей факт, в історіографії ХХ ст. це джерело до реконструкції інтелектуальної біографії вченого вочевидь недооцінювалося дослідниками, які сприймали його як другорядне за своїм евристичним потенціалом. Лише у сучасному грушевськознавстві рецензії автора ІУР дедалі частіше почали інтерпретуватися вагомою рецептивною складовою його наукового доробку, що має виразні стильові особливості, самостійні теоретико-методологічні функції, підкреслену концептуальну спрямованість, а відтак – й унікальну наукознавчу роль.

З урахуванням щойно згаданих особливостей критичних текстів для коректної реконструкції творчого життєпису М. Грушевського, до них дедалі частіше звертаються біографи вченого. Так, Л. Зашкільняк при реконструкції окресу фахового становлення молодого історика у Київському університеті самостійну увагу відвів його першим рецензіям [12]. Львівський історик відзначив широту піднятої в них проблематики та вказав на ерудицію початкуючого рецензента. Вперше в історіографії сучасний грушевськознавець наголосив на вагомості вивчення рецензій вихованця В. Антоновича для розуміння його тогочасних світоглядних поглядів та теоретико-методологічних орієнтирів.

Вперше спеціально до рецензій М. Грушевського як окремого жанру його історіописання звернувся В. Тельвак у статті «Теоретичні проблеми історії у творчій спадщині М. С. Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.)» [13]. Дрогобицький дослідник, узasadнюючи вагомість критичної складової у творчому доробку автора ІУР львівської доби, підрахував, що за той час з-під його пера з'явилося 560 рецензій у таких авторитетних виданнях, як «Записки НТШ», «Літературно-науковий вістник», «Україна», «Зоря» та «Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук». Згадана кількість становила практично половину його тогочасного наукового доробку.

З'ясовуючи актуалізовану М. Грушевським у його критичних текстах теоретико-методологічну проблематику, дрогобицький грушевськознавець довів, що в історіософському плані центральне місце в його рецензіях посідають онтологічні проблеми (насамперед, характер рушійних сил історичного процесу, проблема «героя» в історії, питання періодизації українського минулого й узгодження цієї схеми з поширеними у той час спробами членування загальноєвропейської історії). Відповіді на ці проблеми аргументовано довів В. Тельвак – М. Грушевський дав, здебільшого, з еkleктичних філософських позицій, де домінували позитивістські, неоромантичні й веберіанські максими.

Поряд із цим, стверджує сучасний історіограф, багато уваги у своїх рецензіях М. Грушевський приділяє конкретно-методологічним проблемам історичного дослідження. В цьому плані, як переконливо з'ясовує В. Тельвак, львівський професор постає послідовним прихильником позитивістського і ранкеанського стандартів наукового знання. Доказом цьому є акцентування автором ІУР вагомості джерелознавчої складової в творчій майстерні дослідника минулого, його наголошення на цінності об'єктивного підходу до опрацьовуваної проблематики, замилювання в міждисциплінарних зв'язках, нетерпимість до дилетантизму деяких колег-популяризаторів та ін. «Українська історіографія в особі М. Грушевського-рецензента, – висновує В. Тельвак, – придбала собі не лише талановитого популяризатора науки, оскільки рецензовані дослідження були, переважно, малодоступні широкому колу українців, але й безкомпромісного критика, чий зауваження вказували методологічні орієнтири для молоді ще тоді вітчизняної Клію» [13, с. 219].

Продовжуючи осмислення особливостей теоретико-методологічного дискурсу М. Грушевського в його критичних оглядах, В. Тельвак з'ясував цю проблему на прикладі звернення автора ІУР до текстів європейських колег [14]. Сучасний історіограф довів, що вихідним теоретичним посилом львівського професора була історична суб'єктність українського народу. Властиво більшість його критичних зауважень російським, румунським, польським і німецьким колегам фокусувалася на їхній прихильності «звичайній» імперській схемі східноєвропейського минулого, в якій історія нашого народу розчинялася у наративах пануючих націй. Ця критика проектувалася на актуалізовану М. Грушевським суто методологічну проблематику. Мовиться про те, що особливо багато закидів у його рецензіях стосувалося непрофесійності колег з інших національних шкіл, які не вважали за потрібне ознайомитися зі здобутками молоді динамічної української соціогуманітаристики. Відтак їхні реконструкції спиралися на застарілі історіографічні візії й нічого сутнього не додавали для осягнення культурного й історичного феномену українства. Тож у своїх рецензіях, підсумовує В. Тельвак, М. Грушевський наполягав на дотриманні професійних стандартів історіописання в їхній класичній інтерпретації.

Нове осмислення рецензійна спадщина М. Грушевського отримала у зв'язку з підготовкою академічного зібрання його творів у 50-ти томах. Редакційна колегія цього фундаментального історіографічного проєкту чудово усвідомлювала самостійну цінність критико-бібліографічної складової спадщини Великого Українця. Свідченням цьому стало відведення окремої серії томів саме під його рецензії. У вступних статтях до цих томів набуло повноти сьогоденне розуміння історіографічної унікальності рецензійного жанру в інтелектуальній біографії визначного вченого. Про сказане промовисто свідчать передмови вже до першого тому цієї серії, що був 14-м відповідно до загальної нумерації. Так, відповідальний секретар академічного видання І. Гирич у своїй статті задав загальну концептуальну рамку серії й запропонував характеристику рецензійного жанру в творчості М. Грушевського [15]. Першочергово київський дослідник окреслив значущість критико-бібліографічної складової у спадщині вченого, аргументовано заявивши, що вона за приблизними підрахунками сягає третини всіх праць. Далі сучасний історіограф уперше запропонував періодизацію творчості Грушевського-рецензента: 1) 1888–1894 рр. (період наукового становлення М. Грушевського як дослідника минулого), 2) 1894–1914 рр. (період, коли М. Грушевський стає головним редактором ключових українських часописів), 3) 1915–1923 рр. (в цей окрес М. Грушевський лише епізодично звертається до рецензійного жанру внаслідок інтенсивної

громадсько-політичної праці), 4) 1924–1930 рр. (час останнього спалаху активної науково-організаційної праці в галузі рецензування), 5) 1931–1934 рр. (роки заслання, коли опальний академік лише епізодично звертався до критичного осмислення доробку колег).

Далі І. Гирич ретельно охарактеризував динаміку та проблемно-тематичну специфіку рецензійної творчості М. Грушевського у кожному з названих періодів, вказавши, що найбільше критичних дописів було опубліковано на шпальтах редагованих ним часописів. Залучаючи своїх співробітників (здебільшого вихованців львівської та київської шкіл) до процесу критичного осмислення українознавчих новинок, твердить сучасний дослідник, автор ІУР «започаткував українську рецензійну школу» [15, с. VIII]. Шкода, що далі в тексті відсутня спроба наукознавчого аналізу цього цікавого, але складного для чіткого окреслення поняття.

Також київський грушевськознавець визначив запропоновані визначним істориком типи критичних дописів: 1) рецензійна стаття, 2) проблемно-рецензійна стаття, 3) оглядова рецензія, 4) звичайна рецензія, 5) вибірково-оглядова рецензія, 6) замітка. Щоправда, в аналізованому тексті не завжди чітко розмежовано змістові особливості виокремлених типів критичних текстів. Вказуючи на ці новації М. Грушевського, І. Гирич наголошує, що той, звісно, не був першовідкривачем рецензійного жанру в нашій соціогуманітаристиці. Проте, аргументовано наголошує сучасний історіограф, творчо використовуючи досвід європейських колег, саме автор ІУР підніс культуру рецензування в українському інтелектуальному просторі до рівня світових наукових стандартів.

І. Гирич уперше також спробував визначити завдання, що їх автор ІУР ставив перед своїми рецензіями. Київський учений на багатьох прикладах переконливо доводить, що М. Грушевський дивився на рецензійний жанр не стільки як на засіб банального ознайомлення українських колег з новими виданнями і дослідженнями, скільки як на майстерню власної історіографічної творчості. Тож саме в рецензіях він нерідко апробував концептуальні моделі та відшліфовував дослідницький інструментарій, що згодом застосовувалися в суто дослідницьких практиках. З огляду на цю специфіку, висновує І. Гирич, подекуди складно однозначно класифікувати критичні тексти М. Грушевського. Останній при цьому переслідував своїм рецензуванням і низку загальнокультурологічних і суспільно-політичних завдань. Передусім, він діагностував рецепцію української проблематики в текстах сусідських та західноєвропейських історіографій. Також автор ІУР просував у своїх критичних відгуках український історіографічний інтерес при інтерпретації ключових подій і фактів східноєвропейського минулого. Зрештою, вчений наголошував на потребі зміни усталеного, за своєю суттю імперського, понятійно-термінологічного апарату славістичних студій. Так, найбільш принципово і послідовно він обстоював історичну доречність послугування етнонімом «українці» у присвячених нашому регіону працях [15, с. X–XII]. Відтак, висновує І. Гирич, рецензійна спадщина М. Грушевського – вагома складова української інтелектуальної історії його доби.

До осмислення ранніх рецензій М. Грушевського у тому ж 14-му томі академічного зібрання творів у своїй передмові звернувся В. Маслійчук [16]. Тут він уперше в українській науці вказав на факт впливу рецензійного стилю В. Антоновича на становлення критичного дискурсу свого найталановитішого вихованця, хоча ця проблема потребує докладнішого опрацювання. Також сучасний історіограф торкнувся питання про архітектуру рецензій М. Грушевського. Він аргументовано доводить, що план побудови критичних текстів історика був доволі непростим. Так, подекуди текст огляду обтяжувався переказом критикованої праці, коли автору йшлося про ознайомлення з її змістом колег-україністів. Неодмінною складовою рецензій М. Грушевського, вказує сучасний дослідник, є висловлення власного, відмінного від критикованого автора, погляду на обговорювану проблему й її ретельне узагальнення. Однак більшість рецензій за 1888–1897 рр., наголошує В. Маслійчук, є суцільною дискусією.

Цікавим є спостереження харківського історіографа про відмінності у цілях Грушевського-рецензента київського та львівського періодів. У першому випадку молодому історичу йшлося про популяризацію здобутків наддніпрянської історіографії у Галичині. А в другому, коли він очолив редакцію «Записок НТШ», популяризаційна мета змінюється академічною, у фокусі якої – ретельне відношення всіх українознавчих новинок. Далі сучасний учений з'ясовує проблематику рецензійних текстів М. Грушевського, вказує на актуалізовані у критичних публікаціях теоретико-методологічні переконання вченого, демонструючи динаміку їхнього розуміння. При цьому історіограф хибно, як на нашу думку, віднаходить у ранніх рецензіях М. Грушевського зачатки державницької ідеології, адже тут зовсім не враховано визначальний для її появи суспільно-

політичний контекст передодня Першої світової війни. У підсумку, В. Маслійчук аргументовано наголосив, що «без вивчення рецензійного доробку відомого українського історика навряд чи можна повноцінно висвітлити як українську історіографію кінця XIX – початку XX ст., так і власне українську інтелектуальну історію того часу» [16, с. XX].

Щойно проаналізоване осмислення спадщини Грушевського-рецензента продовжив В. Тельвак у передмові до другого тому серії «Рецензії та огляди» академічного зібрання. У своїй передмові дрогобицький дослідник узагальнив критико-бібліографічний доробок автора ІУР за 1898–1904 рр. Традиційно для всіх дослідників цього жанру його історіописання, історіограф вказав на багатоаспектну вагомість звернення до рецензій М. Грушевського. Вона, на думку В. Тельвака, полягає в можливості відстежити еволюцію творчих пріоритетів історика в різні періоди його творчої біографії; зрозуміти логіку еволюції історіографічних моделей та історіософсько-методологічних уподобань вченого задовго до виходу його «знакових» текстів; реконструювати широке коло проблематики, сфокусованої на методично-стилістичних аспектах творчої майстерні історика; врешті, з'ясувати особливості діагностики М. Грушевським українознавчих студій на зламі XIX–XX ст. [17].

Далі В. Тельвак всебічно аналізує проблематику рецензійних текстів М. Грушевського протягом кінця XIX – початку XX ст. Він влучно зауважив, що досліджуваний період в інтелектуальній біографії львівського професора є знаковим, адже в 1898 р. вийшов друком перший том ІУР, а в 1904 р. світ побачила його загальнознана «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства», що виводила на історичну арену український народ. З огляду на це, твердить сучасний дослідник, рецензії кінця XIX – початку XX ст. цілком відбили особливості творчих пошуків львівського професора у той час. Тому в них домінують концептуальні й історіософські проблеми, методологічні пошуки, питання давньої історії слов'ян, етнографії, археології, антропології та періоду українського середньовіччя. Їхній аналіз, як з'ясував В. Тельвак, М. Грушевський проводив маючи на оці потребу модернізації українських історичних студій.

Зрештою, В. Тельвак звернувся до проблеми критичного стилю автора «ІУР». На багатьох прикладах він довів, що рецензіям історика властива чітка композиційна побудова. Зазвичай вони починаються коротким вступом, де з'ясовано відомості про рецензованого автора й мотивацію звернення до його тексту, а подекуди наведено попередню характеристику праці. Архітектонічною особливістю рецензій М. Грушевського, демонструє сучасний історіограф, є стислий переказ твору, в якому міститься найбільше критичних спостережень, поєднаних з альтернативними поглядами оглядача на ту чи іншу значущу для нього проблему. Підсумовує рецензію загальний авторський висновок: М. Грушевський може погоджуватись з автором або заперечувати йому, висновок може бути менш чи більш критичним, але тон опонування завжди спокійний та коректний і навіть у найслабшому тексті оглядач віднаходить позитивні моменти, нерідко дотепом пом'якшуючи суворість оцінки [17, с. XXI].

Насамкінець В. Тельвак пропонує власне бачення професійного портрету М. Грушевського, який знайшов відображення в його рецензіях. Передусім, твердить грушевськознавець, приваблює фахова різноплановість і неабияка ерудиція автора ІУР, доказом чого є проблематика його оглядів та неодмінні спроби висловити власне бачення кожного обговорюваного питання. Також дрогобицький грушевськознавець відзначає чіткість концептуальних орієнтирів, з позицій яких львівський професор підходив до оцінки біжучої історіографічної продукції. Саме рецензії видатного дослідника, наголошує В. Тельвак, переконують у тому, що свої «бої за історію» він розпочав задовго до появи його знакових статей початку XX ст. Стосовно ж методології та методики наукового пошуку, аргументовано вказує сучасний вчений, автор ІУР постає як безкомпромісний і принциповий критик, що послідовно впроваджує проголошений ще в 1894 р. в інавгураційній лекції принцип – *nemini credere*. «Завдяки цьому, – висновує В. Тельвак, – ми сприймаємо М. Грушевського як модернізатора нашої історіографії та ініціатора численних дискусій, покликаних оновити українську гуманітаристику в її концептуальному, тематичному та методологічному вимірах» [17, с. XXII].

Наступний окрес діяльності Грушевського-рецензента протягом 1905–1913 рр. у 16-му томі академічного зібрання творів дослідили М. Капраль та А. Фелонюк [18]. Вони, традиційно для передмов до рецензійних томів, першочергово окреслили місце та вагомість рецензування у науково-дослідній праці автора ІУР. Узагальнивши кількісні параметри рецензентської діяльності вченого у зазначений період, львівські історики з'ясували інтенсивність його бібліографічно-критичної праці за роками та визначили найбільш облюбовані ним видавничі майданчики, серед

яких відчутно домінували редаговані львівським професором «Записки НТШ». Сучасні історіографи піднесли чималу інтенсивність читання М. Грушевським українознавчих новинок, адже протягом року він пересічно писав 20 рецензійних текстів.

Далі відповідно до класифікації Я. Дашкевича М. Капраль та А. Фелонюк визначили три головні світоглядні принципи, що ними керувався М. Грушевський у своїх рецензіях другої половини львівського періоду при оцінці українознавчої продукції: 1) розуміння авторами органічної тяглості й єдності усіх періодів української історії, починаючи від середньовічної доби; 2) відкидання імперської історіографічної тези про існування загальноруських етносу, мови й історичного процесу; 3) несприйняття історіософського конструкту, що Московське князівство є спадкоємцем і продовжувачем традицій Давньоруської держави. Тобто, аргументовано наголошують М. Капраль та А. Фелонюк, М. Грушевський завжди рецензував історіографічні новинки з погляду українського історичного інтересу.

Наступний опрацьований львівськими історіографами сюжет стосується простеження пов'язання проблематики рецензій з тематикою «великих» дослідницьких проєктів автора ІУР. Вони аргументовано показали, що його звернення до наукових новинок корелювало з досліджуваними для ІУР проблемно-тематичними сюжетами. Тож, слушно наголошують М. Капраль та А. Фелонюк, рецензії М. Грушевського доречно розглядати в контексті тогочасних загальноісторичних зацікавлень історика, коли певні концептуальні ідеї перше проговорювалися у критичному ключі в рецензіях, а потім у дослідницьких нарративах вже пропонувалися як історіографічні конструкти. Зрештою, львівські історіографи звернулися і до питання з'ясування методично-стилістичних критеріїв історичного дослідження у рецензійному дискурсі автора ІУР. Подібно до інших дослідників творчої майстерні М. Грушевського, М. Капраль та А. Фелонюк на багатьох прикладах довели спорідненість його постулатів позитивістсько-ранкеанським стандартам історіописання. Насамкінець сучасні історіографи відтворили проблемно-тематичну палітру тематики рецензованих М. Грушевським праць. Вони ретельно проаналізували особливості його критичного звернення до проблем археографії, преісторії та давньої епохи східноєвропейського регіону (культура, мовознавство, археологія), давньокиївської держави (культура, політика, джерела), литовсько-польського та козацького періодів, Церкви і релігії в українській історії та ін. Все це, переконливо підсумовують львівські історіографи, дає підстави атестувати досліджувані рецензії М. Грушевського вагомою частиною соціогуманітаристики початку ХХ ст.

На жаль, з низки об'єктивних причин продовження видання академічного зібрання творів пригальмувало на екваторі реалізації проєкту і подальші томи рецензійної серії так і чекають на підготовку й оприлюднення. Разом із тим, друга книга виданого О. Юрковою десятого тому, де зібрані творчі матеріали років заслання київського академіка, має приналежність одночасно до двох серій і в ній, поряд із розвідками проблемно-тематичного плану, зібрано й рецензії вченого за 1924–1934 рр. Незважаючи на традицію написання історіографічних передмов до кожного з томів академічного видання, в яких осмислюються опубліковані творчі матеріали М. Грушевського, О. Юркова зрезигнувала з цієї традиції і в її невеликій передмові [19] відсутній аналіз особливостей критико-бібліографічної праці автора ІУР.

Насамкінець згадаємо, що дещо на сьогодні написано й стосовно рецепції рецензійної діяльності М. Грушевського в інтелектуальному просторі кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Дослідник цієї проблеми В. Тельвак у низці монографічних [20–21] і статейних [22–28] досліджень з'ясував, що сучасники автора ІУР вже у публікаціях початку ХХ ст. відзначили жанрову самостійність та громадську спрямованість критико-бібліографічної праці автора ІУР. Спочатку українські оглядачі виопуклювали захисну функцію його рецензій, сфокусовану на послідовному опонуванні спробам маргіналізації здобутків модерного українознавства з боку представників сусідських та західноєвропейських історіографічних середовищ. В грушевськознавчих же публікаціях 1920–30-х рр. дедалі більше мовилося про вагомість критичної діяльності М. Грушевського для самої української соціогуманітаристики, позаяк вчений утверджував у своїх рецензіях професійні стандарти історіописання, взоровані на позитивістсько-ранкеанські взірці. Подальше грушевськознавство, висновує В. Тельвак, фактично поглиблювало ці спостереження сучасників Великого Українця.

Висновки. У підсумку відзначимо, що в сучасному грушевськознавстві рецензійна спадщина автора ІУР стала об'єктом самостійного історіографічного аналізу. Цьому сприяла реалізація проєкту академічного видання творів у 50-ти томах, де для критико-бібліографічних публікацій було відведено окрему серію, що підштовхнуло дослідників до всебічного осмислення феномену

Грушевського-рецензента. У підсумку постала низка ґрунтовних студій, виконаних здебільшого за хронологічним критерієм творчості вченого. Призупинення реалізації академічного видання визначає першочергові перспективи подальшого дослідження критико-бібліографічної спадщини автора ІУР. Мовиться про з'ясування особливостей його рецензійної праці протягом 1915–1934 рр., пошук невідомих і неопублікованих текстів, виявлення мотивації звернення до тих чи інших праць у розрізі тогочасного епістолярію та мемуарів тощо. Все це має наблизити нас до підготовки монографічного дослідження про Грушевського-рецензента, щодо потреби якого неодноразово згадувалося в історіографії останніх десятиліть.

Список літератури

1. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон: ОЛДІ-ПЛІУС, 2021. 572 с.
2. Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2016. 576 с.
3. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4–16.
4. Тельвак В. Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2012. Вип. 22. С. 483–498.
5. Тельвак В. Грушевськіана Руслана Пирого. *Архіви України*. 2011. № 2–3 (273). С. 290–298.
6. Тельвак В. Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 29–35.
7. Тельвак В. Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 104–107.
8. Тельвак В. Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 111–125.
9. Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX – XX ст.). *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 67–82.
10. Тельвак В. П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 4–50.
11. Романцова Н. І. Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії. Маріуполь: МДУ, 2019. 528 с.
12. Зашкільняк Л. М. С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.). *Грушевський М. С. Щоденник (1888–1894 рр.)*. Київ, 1997. С. 222 – 255.
13. Тельвак В. Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М. С. Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.). *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. Вип. 2. Дніпропетровськ: Генеза, 2001. С. 209–225.
14. Тельвак В. Теоретичні аспекти європейської історіографії в рецензійній спадщині Михайла Грушевського (львівська доба). *Polska i jej wschodni sąsiedzi*. 2004. Т. 4. С. 61–74.
15. Гирич І. Рецензійний жанр у творчості М. Грушевського. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Світ, 2008. Т. 14. С. V–XIX.
16. Маслійчук В. Ранні рецензії Михайла Грушевського. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Світ, 2008. Т. 14. С. XX–XL.
17. Тельвак В. Михайло Грушевський як історик у світлі своїх рецензій (кінець XIX – початок XX ст.). *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Світ, 2012. Т. 15. С. V–XXIV.
18. Капраль М., Фелонюк А. Рецензійна діяльність Михайла Грушевського у 1905 – 1913 рр. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Світ, 2012. Т. 16. С. V – XXII.
19. Юркова О. «...Маю в своїм портфелі студійку...»: останні праці та рецензійні огляди Михайла Грушевського. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т.* Львів: Світ, 2015. Т. 10, кн. II. С. V–X.
20. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ; Дрогобич, 2008. 494 с.
21. Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Дрогобич, 2012. 169 с.
22. Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського радянської доби очима західноукраїнської та еміграційної інтелігенції. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2008. Вип. XI–XII. С. 237–252.
23. Тельвак В. Наукова діяльність Михайла Грушевського перших радянських років в оцінках сучасників. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2008. Вип. 133–134. С. 27–34.
24. Тельвак В. Марксистська рецепція творчого доробку Михайла Грушевського (перша третина XX століття). *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2009. Вип. 12. С. 365–397.
25. Telvak V., Telvak V. Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. № 7. Р. 46–53.
26. Telvak V., Yanyshyn B., Telvak V. Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskiy through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*. 2023. Т. XXIV/2. Р. 89–104.
27. Telvak V., Yanyshyn B. «Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes» of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. 2021. Т. 25, № 1. Р. 71–90.
28. Тельвак В., Сабінський М. «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak*. 2022. № 1. С. 100–109.

References

1. Pyrig, R., Telvak, V. (2021). Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times. Kherson [in Ukrainian].
2. Pyrig, R., Telvak, V. (2016). Mykhailo Hrushevskiy: biographical essay. Kyiv [in Ukrainian].

3. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2021). Modern pear science: gains, losses, prospects. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 4–16 [in Ukrainian].
4. Telvak, V. (2012). Hrushevskiana on the pages of the “Ukrainian Historical Journal” (1991–2010). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographic research in Ukraine]*, 22, 483–498 [in Ukrainian].
5. Telvak, V. (2011). Hrushevskiana Ruslan Pirog. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2–3, 290–298 [in Ukrainian].
6. Telvak, V. (2010). Hrushevsky studies: methodological problems of progress. *Kraieznavstvo [Local history]*, 3, 29–35 [in Ukrainian].
7. Telvak, V. (2013). Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization. *Hurzhiivski istorychni chytannia [Gurzhyi's historical readings]*, 6, 104–107 [in Ukrainian].
8. Telvak, V. (2008). The life and creative path of M. Hrushevsky in the anniversary assessments of 1926. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 6, 111–125 [in Ukrainian].
9. Telvak, V. (2006). The figure of Mykhailo Hrushevsky in Polish historiography (late 19th – 20th centuries). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 5, 67–82 [in Ukrainian].
10. Telvak, V. (2016). Five anniversaries of Mykhailo Hrushevsky. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical magazine]*, 2, 4–50 [in Ukrainian].
11. Romantsova, N. I. (2019). Mykhailo Hrushevskiy in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography. Mariupol [in Ukrainian].
12. Zashkilnyak, L. (1997). M. S. Hrushevsky at Kyiv University (1886–1894). *Hrushevskiyi M. S. Shchodennyk (1888–1894 rr.) [Hrushevsky M. S. Diary (1888–1894)]*. Kyiv, 222–255 [in Ukrainian].
13. Telvak, V. (2001). Theoretical problems of history in the creative heritage of M. S. Hrushevsky-reviewer (1894–1914). *Dnipropetrovskiy istoryko-arkheografichnyi zbirnyk [Dnipropetrovsk historical and archaeological collection]*, 2, 209–225 [in Ukrainian].
14. Telvak, V. (2004). Theoretical aspects of European historiography in the review heritage of Mykhailo Hrushevsky (Lviv period). *Polska i jej wschodni sasiadzi [Poland and its eastern neighbors]*, 4, 61–74 [in Ukrainian].
15. Hyrych, I. (2008). The review genre in the work of M. Hrushevsky. *Hrushevskiyi M. S. Tvory: u 50 t. [Hrushevsky M. S. Works: in 50 volumes]*. Lviv, 14, V–XIX [in Ukrainian].
16. Maslychuk, V. (2008). Early reviews of Mykhailo Hrushevsky. *Hrushevskiyi M. S. Tvory: u 50 t. [Hrushevsky M. S. Works: in 50 volumes]*. Lviv, 14, XX–XL [in Ukrainian].
17. Telvak, V. (2012). Mykhailo Hrushevsky as a historian in the light of his reviews (late 19th – early 20th centuries). *Hrushevskiyi M. S. Tvory: u 50 t. [Hrushevsky M. S. Works: in 50 volumes]*. Lviv, 15, V–XXIV [in Ukrainian].
18. Kapral, M., Felonyuk, A. (2012). Review activity of Mykhailo Hrushevsky in 1905–1913. *Hrushevskiyi M. S. Tvory: u 50 t. [Hrushevsky M. S. Works: in 50 volumes]*. Lviv, 16, V–XXII [in Ukrainian].
19. Yurkova, O. 2015. “...I have a studio in my portfolio...”: Recent works and reviews by Mykhailo Hrushevsky. *Hrushevskiyi M. S. Tvory: u 50 t. [Hrushevsky M. S. Works: in 50 volumes]*. Lviv, 10-2, V–X [in Ukrainian].
20. Telvak, V. (2008). The creative heritage of Mykhailo Hrushevskiyi in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century). Kyiv; Drohobych [in Ukrainian].
21. Telvak, V. (2012). The figure of Mykhailo Hrushevskiyi in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century). Drohobych [in Ukrainian].
22. Telvak, V. (2008). Scientific activity of Mykhailo Hrushevsky in the Soviet era through the eyes of the Western Ukrainian and emigrant intelligentsia. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk [Drohobych Local History Collection]*, 11–12, 237–252 [in Ukrainian].
23. Telvak, V. (2008). Scientific activity of Mykhailo Hrushevsky in the first Soviet years in the assessments of contemporaries. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky [Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences]*, 133–134, 27–34 [in Ukrainian].
24. Telvak, V. (2009). Marxist reception of Mykhailo Hrushevsky's creative output (first third of the 20th century). *Ukrainskyi arkheografichnyi shchorichnyk [Ukrainian archeographic yearbook. New series]*, 12, 365–397 [in Ukrainian].
25. Telvak, V., Telvak, V. (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavronsky). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk [European Historical Bulletin]*, 7, 46–53.
26. Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V. (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskiyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, 24/2, 89–104.
27. Telvak, V., Yanyshyn, B. (2021). “Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes” of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25/1, 71–90.
28. Telvak, V. & Sabinskyi, M. (2022). “Battles for Hrushevskiyi”: era of Ukrainian Revolution in diaspora intellectuals discussions of post-war twenty years. *Eminak*, 1, 100–109 [in Ukrainian].

(Надійшла до редакції / Received: 30.01.2026; Схвалено до друку / Accepted: 17.03.2026; Публікація / Published: 28.04.2026)